

POTĘGA WSPÓŁCZESNYCH CHIN. ZARYS PROBLEMU

THE POWER OF MODERN CHINA: AN OUTLINE
OF THE PROBLEM

Robert Łoś*

— ABSTRAKT —

Współczesna potęga Chin opiera się na tradycyjnych źródłach: wielkości terytorium i demografii, skali gospodarki, sprawnej armii oraz czynnikach *soft power* (kulturze, polityce zagranicznej, wartościach, dyplomacji publicznej). Budując swą hegemonię, Chiny pokazały, że tylko państwo, które ma znaczne zasoby, jest w stanie zyskać przywództwo we współczesnym świecie. Warunkiem podstawowym takiej pozycji jest jednak zrównoważony rozwój poszczególnych zasobów energetycznych, gdyż dopiero wówczas można uzyskać i utrzymać długotrwałą światową hegemonię. Dla świata istotne jest zaś, czy Chiny uzyskają hegemonię poprzez obalenie istniejącego porządku, czy też będą starały się utrzymać istniejący ład, budując przywództwo na jego bazie.

Słowa kluczowe: wojsko; *soft power*; Chiny; źródła potęgi; gospodarka

— ABSTRACT —

The modern power of China is based on its traditional sources: the size of the territory and demographics, the scale of the economy, strong army and soft power (culture, values, foreign policy, public diplomacy). China, by building its hegemony, showed that only a state with significant resources is able to be a leader in the modern world. The basic condition is the balanced development of individual power resources, because only then can long-term hegemony in the modern world be achieved and maintained. It is important for the world whether China will gain hegemony by overthrowing the existing world order, or whether it will try to maintain the existing order by building its leadership on its basis.

Keywords: army; soft power; China; source of power; economy

* Uniwersytet Łódzki, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych.

WPROWADZENIE

Chiny są państwem, które aspiruje do przejścia od USA hegemonii we współczesnym świecie. Przedmiotem tego artykułu jest określenie skali potencjalnej i możliwej do wykorzystania potęgi Chin w XXI wieku, nie tylko w aspekcie obszaru czy potencjału demograficznego tego państwa, ale również z wykorzystaniem zasobów ekonomicznych, militarnych i miękkich. Artykuł jest próbą odpowiedzi na pytanie badawcze, jak dużą potęgą dysponują Chiny i czy jest ona wystarczająca, aby sięgnąć po globalne przywództwo. Oczywiście objętość artykułu wyklucza szczegółowy opis i analizę chińskiej potęgi, stąd dokonano jedynie wybiórczej prezentacji jej poszczególnych zasobów.

Teoretycznym narzędziem zastosowanym do analizy powyższych kwestii jest metoda statystyczna, która pozwala zestawić wskaźniki określające pozycję Chin, oraz metoda porównawcza. Ta ostatnia przydatna jest szczególnie w zestawianiu z innymi podmiotami oraz zmieniającym się środowiskiem międzynarodowym.

W pierwszej części artykułu przedstawiona została charakterystyka współczesnego ładu międzynarodowego oraz modelowe określenie pomiaru potęgi. W kolejnych częściach określono wskaźniki potęgi Chin: gospodarcze, militarne i z zakresu soft power. W ostatniej części pracy zawarto wyniki badań określające zakres badań siły, z uwzględnieniem rodzaju środowiska międzynarodowego.

WSPÓŁCZESNY ŁAD MIĘDZYNARODOWY A POTĘGA

Ostatnia dekada XX wieku przyniosła istotne zmiany w środowisku międzynarodowym i wydawało się, że nowy ład będzie oznaczał świat bez wojny, zwycięstwo demokratycznego porządku i dominację Stanów Zjednoczonych Ameryki (Huntington, 1999; Kagan, 2009). Myślenie to było mocno życzeniowe, oznaczało triumf idealistów, zakładających wprowadzenie powszechniej demokracji i naturalne wyeliminowanie wojen. Szybko okazało się, że świat nie stanie się w oczekiwany sposób stabilny, a zmiany mogą oznaczać modyfikację konfiguracji współpracy, rywalizacji, a często wrogości między państwami (Touraine, 2007). W XXI wieku coraz bardziej widoczne były zjawiska utraty przez Zachód i Północ znaczenia na rzecz Wschodu i Południa (Hardt, Negri, 2005). Stawało się coraz bardziej widoczne, że głównym beneficjentem procesu globalizacji są państwa BRIC – Brazylia, Rosja, Indie i Chiny (Nye, 2007). Z grupy tej wielkim przegranym była oczywiście Rosja, która przestała być głównym oponentem

wobec USA, a chcąc zachować status, musiała oprzeć się na sojusznikach. Stopniowo zwiększyła się rola i autonomia regionalnych potęg, co ukazało fragmentaryzację systemu międzynarodowego. Można przyjąć, że niosło to za sobą tę cechę pozytywną, że dzięki wzrostowi regionalnych mocarstw, system międzynarodowy stabilizował się poprzez zaangażowanie państw uchodzących za odpowiedzialne (Barry, 2011).

Kształtowanie nowego ładu międzynarodowego redefiniowało m.in. pojęcie siły państwa. W nauce o stosunkach międzynarodowych kategoria power należy do podstawowych i tak jak wiele innych jest wieloznacznie interpretowana (Kuźniar, 2005). Ta różnorodność oznacza, że trudno porównywać jej zakres i sposób oddziaływania. Te trudności skutkują powstaniem licznych i bardzo różnorodnych klasyfikacji czynników budujących potęgę państwa (Pietraś, 2006; Sułek, 2003; Fontana, 1993). Nawet jeżeli określimy, czym jest power, to wielka liczba czynników utrudnia właściwe jej określenie. Można zatem uznać potęgę jako potencjalną zdolność państwa do użycia swych materialnych i pozamaterialnych zasobów w celu osiągnięcia określonego celu. Siła jest związana z użyciem przez państwo posiadanych zasobów w określonym czasie i miejscu (Wójcik, 2010). Siła jest więc działaniem lub wpływem, a nie potencjalną możliwością, a jej wielkość zależy od przydatności w danym czasie i miejscu. Dlatego tak ważne jest określenie, w jakim środowisku międzynarodowym będzie ona oddziaływała.

Obliczenie posiadanej przez państwo potęgi nie jest łatwe i aby tego dokonać, powinno się wykonać działania na uznanych za potrzebne do wzrostu potęgi wartościach. Do głównych atrybutów potęgi należy zaliczyć sferę wojskową, ekonomiczną i soft power, które są wsparte przez liczbę ludności i zajmowane terytorium (masa krytyczna). Można przyjąć, że siłę możemy zmierzyć poprzez zestawienie kilku elementów określonych wzorem (Łoś, 2018):

$$S = M [(ExGxN) \times (WxGxN) \times (Sp \times GxN)]$$

S – siła państwa

E – potencjał gospodarczy

W – potencjał wojskowy

M – masa krytyczna (ludność, terytorium)

Sp – zasoby soft power: kultura, edukacja, wartości i normy.

G – sprawność instytucji państwowych

N – zaangażowanie wspólnoty (naród).

Model ten przyjmuje, że elementy siły nie mogą być zastępowane i to państwo dokonuje wyboru wykorzystanego zasobu, zgodnie z zasadą optymalizacji. Nie może to być jednoznaczne z możliwością zastępowania czy wykorzystania

elementu potęgi, ale jego wyborem. Zastępowanie może natomiast wynikać z niedoboru, ale już wybór z możliwości i optymalizacji decyzji. Wybór nie oznacza też, że jedne składniki potęgi są ważniejsze od innych, ponieważ każdy z nich może się okazać niezbędny w określonym miejscu i czasie.

CZYNNIKI EKONOMICZNE

Chiny są aktorem globalnym o porównywalnej jedynie Stanom Zjednoczonym sile oddziaływania. Siła ta wynika nie tylko z olbrzymiego potencjału demograficznego, choć z różnych względów on przyczynia się do wzrostu potencjału Chin. Liczba mieszkańców Chińskiej Republiki Ludowej oscyluje wokół 1,4 mld osób, co niezmiennie czyni kraj najludniejszym na świecie. Terytorium Chin liczy ponad 9,6 mld km², co sytuuje ten kraj na 3 miejscu na świecie (Military, 2020).

Obecna potęga chińska opiera się na olbrzymim wzroście gospodarczym, a jej rozwój (Picquart, 2006) jest na tyle duży, że można mówić o Państwie Środka jako pretencji do światowej hegemonii (Brunet, 2011; d'Hooghe, 2011; Brautigam, 2009). Chińska ścieżka rozwoju gospodarczego jest zmodyfikowaną wersją wschodnioazjatyckiego modelu, który wyłonił się w latach 70. i 80. XX wieku, w kilku nowo uprzemysłowionych gospodarkach, takich jak Singapur, Hong Kong, Tajwan czy Korea Południowa (Saunders, 2006). Dodatkowo rozwój gospodarczy Chin jest prowadzony przez silne, nastawione na rozwój struktury państwowe.

Wizerunek wzrostu gospodarczego, określanej jako *konsensus pekiński*, przypisuje się sukcesom gospodarczym Państwa Środka. Zgodnie z *Konsensem* większą rolę zwraca się na podejmowanie decyzji przez państwo w procesach gospodarczych i oczywiście nie tylko w tej sferze aktywności. Przyjęto, że zasady konsensusu są prostszym sposobem osiągnięcia wzrostu ekonomicznego bez pojawienia się niekorzystnego społecznego i politycznego chaosu, który najczęściej pojawia się jako produkt uboczny demokratyzacji. To z kolei jest poważnym czynnikiem wzrostu potęgi, a chiński model rozwoju uznawany jest jako godny do naśladowania. Istotne to jest z uwagi na decydujące możliwości dla tego modelu w rywalizacji z modelem określonym jako *Konsensus Waszyngtoński* (Mi Li, 2007). Sukces modelu chińskiego może dowodzić, że gospodarka i dobrobyt ma szansę wzrosnąć bez demokracji. To może być decydujące, aby Pekin zyskał sojuszników tam, gdzie ich wzorzec może mieć wartość przyciągającą w Ameryce Łacińskiej, Afryce i Centralnej Azji (Brunet, 2011; Leonard, 2008; Brautigam, 2009; Raine, 2009).

O potędze ekonomicznej Chin przemawiają wskaźniki. Nawet jeśli Chińskie PKB rośnie w XXI wieku nieco wolniej niż oczekiwano, to ten wzrost budzi zazdrość bądź podziw innych państw. Wzrost gospodarczy w latach 2015 do 2020 roku utrzymywał się na poziomie 6–7% PKB. W okresie tym PKB wzrosło z blisko 11 bln dolarów do 14,3 bln. Wyraźnie również poprawił się poziom życia mieszkańców Chin, o czym świadczy wzrost PKB per capita z blisko 8000 tysięcy do ponad 10000 dolarów. Co ważne, Chiny mają niewielki dług publiczny w stosunku do PKB w wysokości 17%, a zadłużenie zagraniczne to około 14% w stosunku do PKB. Gospodarka chińska odznacza się również bardzo korzystnym bilansem handlowym, sięgającym ponad 500 mld rocznie. Daje to olbrzymie możliwości tworzenia inwestycji szczególnie w branżach kapitałochłonnych. W 2019 r. Państwo Środka miało największe w świecie rezerwy walutowe, sięgające US\$ 3,1 bln. Chiny są atrakcyjnym partnerem inwestycyjnym, którego zakumulowane bezpośrednie inwestycje zagraniczne przekroczyły 1,3 bln dolarów w 2019 r. (China, 2020).

O stabilnym rozwoju gospodarczym świadczy postawa konsumentów. Jeszcze kilka lat temu dla Chińczyków synonimem luksusu były zagraniczne marki. Stąd też najbardziej sobie cenili produkty obcych firm, szczególnie elektroniki, kosmetyków czy odzieży. Produkty lokalne, tańsze, ale również o niższej jakości uważano za przeznaczone dla uboższej części społeczeństwa. Stopniowo chińskie produkty zyskały na jakości, do czego przyczyniły się ograniczenia przy eksporcie towarów (Oziewicz, 2015).

Najbardziej znane chińskie marki związane są z elektroniką. Wśród nich prym wiedzie Lenovo, Huawei i Xiaomi. Są to najważniejsze przedsiębiorstwa, które specjalizują się w produkcji elektroniki użytkowej. Huawei stało się globalnym graczem w sferze przedsiębiorstw telekomunikacyjnych i informatycznych. Podobnie Lenovo, które w 2005 r. zostało właścicielem działu PC-tów amerykańskiego giganta – IBM, co uczyniło z Lenovo największego producenta komputerów świata. W 2014 r. Lenovo dokonało ponownie zakupu od IBM i przejęło dział serwerów. Po transakcji przejęcia przez Lenovo od Google działu telefonów komórkowych Motoroli, chińska firma dołączyła również do grona największych producentów urządzeń mobilnych na świecie (Dębek, 2015).

Na rynku producentów samochodów Chińczycy nie stanowią jeszcze czołówki światowej. Chińskie marki samochodowe, takie jak: BYD Auto, Chery, Great Wall, które początkowo były raczej kopiami konstrukcji zagranicznych samochodów, stopniowo stały się oryginalnymi modelami. Chińskie przedsiębiorstwa mają możliwość wzorowania się na europejskich markach. Producent samochodów

osobowych z Państwa Środka, Geely, przejął Volvo, które wówczas było pogrążone w kłopotach, od Ford Motor Company. Chiński państwowy koncern Dongfeng jest także jednym z akcjonariuszy francuskiego PSA (Made, 2017).

Jeszcze mniej popularne na rynku globalnym są chińskie marki odzieżowe i kosmetyczne. W Azji zyskują kolejne rynki, ale w Europie są mało znane: Shanghai Tang – producent odzieży ekskluzywnej, Ochirly – producent odzieży w stylu europejskim, Septwolves – marka odzieży męskiej, Meifubao – chińska marka produktów do pielęgnacji skóry, Herborist – producent naturalnych kosmetyków do pielęgnacji ciała (Made, 2017).

Dla rynku konsumentów mniej znane są firmy z branży wydobywczej i petrochemii (China Shenhua Energy Company) Aluminium Corp of China (CHINACCO), Yanzhou Coal Mining, China National Petroleum, Sinopec Group, China State Construction Engineering (największa pod względem dochodów) (50 Wydobywczych, 2017).

Chińczycy starają się inwestować w przemysł rozrywkowy, dokonując zakupów w Hollywood. Chińska Grupa Dalian Wanda to największy na świecie operator sieci kin, należący do najbogatszego Chińczyka Wang Jianlina. Grupa Wang Jianlina przejęła również AMC Entertainment, która jest drugą co do wielkości siecią kin w USA (Made, 2017).

Chińczycy wiele inwestują w sieci internetowe. W ten sposób powstał TikTok, który jest mobilną aplikacją. Jej główna zaleta polega na możliwości wysyłania krótkich materiałów wideo. Została ona utworzona przez chińską firmę ByteDance w 2016 roku. Obecnie dostępna jest w kilkudziesięciu wersjach językowych i jest wykorzystywana przez dwa miliardy użytkowników, co świadczy o jej olbrzymiej popularności (Tiktok, 2020).

Najpopularniejszą wyszukiwarką internetową w Chinach nie jest Google. Niekwestionowanym liderem jest Baidu, założone w 2000 r. przez miliardera Robina Li, który stworzył wyszukiwarkę poruszającą się w ramach wielu ograniczeń i zasad narzuconych przez chiński rząd. Dzięki temu stał się liderem rynku liczącego ponad miliard użytkowników.

Dobrze na rynku rozwija się sprzedaż on-line, gdzie dominuje Alibaba Group. Firma została założona w 1999 w Hangzhou przez Jacka Ma, która stanowi jedno z największych przedsiębiorstw świata. Częścią grupy firmy jest sklep internetowy AliExpress, który jest jedną z największych firm na świecie, działającą w branży e-commerce (Campanies, 2020).

Od kilkunastu lat poruszany jest temat przegrzania chińskiej gospodarki, mówi się o kryzysie mogącym doprowadzić do katastrofy z racji zmniejszenia

popytu na chińskie produkty. Pomimo globalnych problemów Państwo Środka nadal się rozwija, przy tym jej gospodarka nie jest już fabryką świata. W maju 2015 roku przyjęto nową strategię rozwoju *Made in China 2025*, która zakłada stworzenie z kraju lidera światowego pod względem technologicznym. Zgodnie z założeniami celem tej strategii jest zmiana priorytetów. Zamierzano na podstawie własnych patentów, wynalazków i pomysłów, przekształcić przemysł, tak aby produkty były nie tylko „zmontowane w Chinach”, ale „zbudowane w Chinach” (Góralczyk, 2020).

CZYNNIK MILITARNY

Chiny, stając się ekonomiczną potęgą, mają podstawy, aby zwiększyć nakłady na wojsko. Jest to niezbędne, aby zyskać globalną kontrolę nad środowiskiem międzynarodowym. W ramach tej strategii do 1987 roku ograniczono rozmiar sił zbrojnych o ponad milion żołnierzy, a do 1987 roku o kolejne pół miliona. Kolejne reformy zmniejszyły armię do 2 mln żołnierzy. Zaczęto także wycofywać przestarzały sprzęt, a także dokładnie śledzono każdy współczesny konflikt zbrojny. Płynące z nich wnioski wykorzystano do modernizacji i transformacji armii, która obecnie liczy około dwóch milionów żołnierzy.

Armia jest systematycznie modernizowana, a jej podstawę tworzą siły nuklearne liczące około 300 głowic. Pierwszą chińską rakieta balistyczną o zasięgu 12 tys. kilometrów była DongFeng-5 (DF-5), która ma stanowić ostateczny argument Pekinu. Ma ona dużą moc ze stosunkowo niewielką celnością (ok. 800 m). Duże znaczenie mają też pociski balistyczne średniego zasięgu typu DF-17, które mogą lecieć nisko z prędkością przekraczającą kilkukrotnie prędkość dźwięku, co zdecydowanie utrudnia ich zestrzelenie (Hładij, 2017).

Nowością są przeciwokrętowe rakiety typu DF-21D i DF-26. Pociski te są pierwszymi na świecie odpalanymi z lądu ponaddzwiękowymi pociskami balistycznymi naprowadzanymi satelitarnie, które mogą zniszczyć lotniskowiec z dużej odległości. Kolejny pocisk to DF-31/A rozmieszczony na mobilnych wyrzutniach drogowych, który wszedł do służby w 2005 roku. DF-31 doczekała się także wersji morskiej IL-2, odpalanej z okrętów podwodnych o zasięgu międzykontynentalnym (Kowal, 2017).

Najnowszym i najgroźniejszym typem chińskich rakiet balistycznych jest DF-41, które mają zasięg sięgający 15000 km. Ich uzbrojenie stanowi głowica termojądrowa o mocy 1 Mt lub do 10 głowic MIRV.

Chiny dokonują również modernizacji marynarki wojennej. Obecnie marynarka wojenna stała się siłą w pełni oceaniczną, której zadaniem jest zabezpieczenie szlaków morskich i handlowych nawet poza obszarem Morza Południowochińskiego. Flota tym samym wspiera chińską strategię – „sznur pereł”, której celem jest stworzenie sieci baz wojskowych w kierunku Afryki. Jako pierwszą utworzono bazę w Dżibuti w lipcu 2017 roku.

Trudno dokonać porównania okrętów chińskich i amerykańskich, stosując kryterium ilościowe. Większość chińskich jednostek pływających stanowią mniejsze okręty, co sugeruje, że ich obszar działania nie może być zbyt odległy. Chiny posiadają obecnie tylko dwa lotniskowce, które nie są w stanie dorównać amerykańskim. Pierwszym lotniskowcem zbudowano na bazie zakupionej poradyckiej nieukończonyj konstrukcji „Wariag”. Pomimo wcześniejszych deklaracji okręt nie został przerobiony na potrzeby turystyki. Rząd chiński zdecydował o ukończeniu go jako lotniskowca, który wszedł do służby w 2012 roku jako *Liaoning*. W 2017 roku zwodowano drugi lotniskowiec *Shandong*, który jest nieco większy od *Liaoning*.

Chińczycy dysponują siedmioma atomowymi okrętami podwodnymi wyposażonymi w rakiety balistyczne oraz kilkunastoma uderzeniowymi, atomowymi okrętami podwodnymi. Pozostałe to jednostki o napędzie spalinowo-elektrycznym. Trudno je porównać do okrętów U.S. Navy, której wszystkie okręty podwodne są atomowe i technologicznie bardziej zaawansowane (Military, 2020).

Obok lotniskowców i łodzi podwodnych na wyposażeniu są również niszczyciele, wśród których są 7-tysięczniki zbudowane już w Chinach typu 052B, które weszły do służby w roku 2004 (Dura, 2019, 2021).

Chiny dysponują najliczniejszymi siłami powietrznymi w regionie Indo-Pacyfiku. Spośród ogólnej liczby 2500 samolotów, 2000 ma przeznaczenie bojowe, 1500 to myśliwce, z czego ok. 800 zalicza się do czwartej generacji i wyżej (J-20, J-16, J-10, J-11, Su-30 i Su-35). Obecnie priorytetem jest wprowadzenie do służby modelu J-20 i zakończenie prac rozwojowych nad bombowcem strategicznym Xian H-20. W perspektywie jest wyposażenie armii w różnego typu jednostki bezzałogowych (UAV), które obok funkcji zwiadowczych spełniają także role bojowe (Czulda, 2017).

Najnowocześniejszym z samolotów jest J-20 „Mighty Dragon”, który może podjąć równorzędną walkę amerykańskimi F-22 i F-35A oraz rosyjskim Su-57. Innym samolotem jest J-11, który jest kopią Su-37 – współczesnego rosyjskiego jednomiejscowego samolotu myśliwskiego, przeznaczonego także do zwalczania myśliwców przeciwnika w powietrzu. Myśliwce J-11 i J-16 w wielu aspektach

są lepsze od najnowszego rosyjskiego Su-35S. Mają lepsze radary, są lepiej zintegrowane z zewnętrznymi systemami oraz są trudniej wykrywalne dzięki zastosowaniu materiałów kompozytowych (Military, 2020).

Wśród śmigłowców szturmowych rodzimej produkcji najbardziej zaawansowany jest Changhe WZ-10, który przeznaczony jest głównie do zwalczania czołgów. WZ-10 ma zastąpić śmigłowce Harbin WZ-9 (Military, 2020).

Siły powietrzne zyskały nowe możliwości poprzez wszechstronne zastosowanie dronów, które rozwijano za pomocą czterech głównych programów związanych z ich rozwojem. Pierwszy z nich dotyczy opracowania maszyny GJ-11 „Ostry Miecz”, który jest trudno wykrywalnym dronem skonstruowanym w układzie „latające skrzydło”. Może pełnić role zarówno statku powietrznego wczesnego ostrzegania, jak i myśliwca bombardującego. W jego dwóch lukach można pomieścić, pociski, rakiety, czy bomby o masie do tony w każdym z luków. Drugi program obejmuje rozwój maszyn CH-7 i WZ-300/CH-X, będących naddźwiękowymi jednostkami, działającymi we współpracy z myśliwcem pilotowanym przez człowieka. Trzeci program o kryptonimie „Niebiański Orzeł” koncentruje się na rozwoju statku powietrznego wczesnego ostrzegania typu HALE (high altitude long endurance). Dron tego typu ma za zadanie wykrywanie samolotów typu „stealth”. Czwarty program dotyczy budowy i rozwoju naddźwiękowego bombowca typu LO (VLO) H-20 (Military, 2020).

W siłach lądowych podstawowym czołgiem jest ZTZ-96, który został wprowadzony do służby z 1997 r. Czołg ten przewyższał rosyjskie T-72 celnością strzelania, z kolei manewrowością i szybkością zdecydowanie im jednak ustępuje. Kolejne generacje tego typu czołgów (Typ 99) weszły do służby w 2001 r. Czołgi te dysponują nowym napędem, pancernem reaktywnym oraz gładko lufową armatą 125 mm.

Od kilkunastu lat można zaobserwować proces przeobrażania armii w nowe typy gąsienicowych i kołowych wozów piechoty, z różnym uzbrojeniem i wyposażeniem. Następcą bwp Typ 86 został silnie uzbrojony, pływający BWP Typ 04 (ZBD-04). Transporter ten ma trzyosobową załogę i siedmioosobowy desant. Uzbrojenie pojazdu stanowi armata 100 mm i 30 mm.

Reasumując, siły konwencjonalne Chin oparte są na wcześniejszych kopiach lub wzorach licencyjnych. Pojawiły się w ten sposób systemy przypominające uzbrojenie wykorzystywane w zachodnich armiach, które po modyfikacjach stawały się coraz nowocześniejsze.

CZYNNIKI *SOFT POWER*

Gospodarka chińska bez wątpienia wpływa na rozwój innych elementów potęgi. Rozwój ekonomiczny Chin przyciąga uwagę świata. Mniej się jednak mówi o chińskiej kulturze. Rozważania na temat kulturowego wymiaru softpower Chin przeważnie dotyczą Instytutów Konfucjusza oraz rosnącej popularności nauki języka chińskiego. Chiny mają wspaniałą przeszłość i bardzo bogate dziedzictwo kulturowe, chociaż ich najnowsza historia jest naznaczona upokarzającymi porażkami. Gdy chińska gospodarka urosła do jednej z największych, kraj ten zyskał szansę dogonienia zachodu również pod względem gospodarczym. Eksport dorobku kultury może pomóc promować chińskie dziedzictwo narodowe za granicą, wzmacniać soft power oraz pomóc Chinom uzyskać szerszy dostęp do światowego rynku. Ponadto kultura pomaga przezwyciężyć negatywny obraz państwa w zachodnich mediach. Jeżeli Chiny chcą być prawdziwą potęgą światową muszą zatem wykorzystać siłę swojej kultury.

Kulturą tego kraju fascynowano się w Europie już od czasów Marco Polo, a w XVII–XVIII w Europie była moda na zainteresowanie wszystkim, co chińskie (Rawnsley, 2009). Interesowano się literaturą, filozofią, medycyną, kuchnią i sztuką walki oraz tai ci, a obecnie wzrasta zainteresowanie filmem, muzyką i modą.

Kultura chińska to nie tylko odwoływanie się do przeszłości. Nowa generacja chińskich artystów, pisarzy, filmowców i aktorów łączy tradycyjną sztukę z nowoczesnymi ideami i osiągnięciami. W 2002 Gao Xinjian został pierwszym chińskim pisarzem, który otrzymał Nagrodę Nobla w dziedzinie literatury. Chińscy malarze, tacy jak Fang Lijun oraz Zhang Xiaogang, są zapraszani do wystawiania prac w najważniejszych galeriach i muzeach na całym świecie. Chiński film *Przyczajony tygrys, ukryty smok* zyskał sukces kasowy, a aktorka Gong Li jest celebrowana na najważniejszych festiwalach filmowych (Magstad, 2012).

Sprawdzianem dla sprawności działań chińskiej diaspory i solidarności jej z ojczyzną były igrzyska olimpijskie. 10 marca 2008 roku, na krótko przed rozpoczęciem igrzysk olimpijskich w Pekinie, doszło do masowych protestów Tybetańczyków przeciwko chińskiemu panowaniu, na które rząd w Pekinie odpowiedział aresztowaniami. Zachodnie media, politycy i aktywiści oskarżyli Pekin o łamanie praw człowieka. Tybetańczycy byli przedstawiani jako pokojowi demonstranci, a Chińczycy jako agresorzy. Chińska diaspora aktywnie uczestniczyła w komento-

waniu tych wydarzeń w przestrzeni internetowej. Kiedy tylko wybuchły zamieszki w Tybecie, większość postów stanowiła krytykę zachodnich mediów.

Diaspora odrywa również rolę w rozgrywkach politycznych. Obywatele Chin, którzy osiedlili się w różnych częściach Azji Południowej, aktywnie przyczyniają się do szerzenia kultury Chin i podtrzymywania łagodnego wizerunku swojego rodzimego kraju. W przeszłości biedna emigracja chińska swą pracowitością często uzyskiwała znaczny majątek i wpływy w kraju migracji, co spotkało się przy tym z niechęcią miejscowej ludności. Nawet jeżeli byli to emigranci polityczni, to pozostali byli Chińczykami, dumnymi z dokonań swojego ojczystego kraju. Dziś chińska diaspora coraz bardziej promuje swoje narodowe dziedzictwo, pomimo że wiele osób z diaspory ma nikłe powiązania z kontynentalnymi Chinami (Sut-ter, 2006; d'Hooghe 2011; Kołodziejczyk, 2005; Wronski, 2007).

Najbardziej widocznym instrumentem chińskiej dyplomacji publicznej są Instytuty Konfucjusza (Jacques, 2009). Pierwszy Instytut powstał w 2004 roku w Seulu, a do 2020 roku powstało ich ponad 500 na wszystkich kontynentach (Weigl, 2009, s. 40). Głównym ich zadaniem jest nauka języka oraz organizowanie uroczystości związanych z kulturą chińską (Shambaugh, 2007). Instytuty przypominają strukturą i mechanizmem działania podobne tego typu ośrodki europejskie, które też otrzymują pomoc kraju założyciela, ale nie są tak jawnie związane z rządem. O słabości Instytutu świadczy zatem nadzór ze strony Han-ban (Państwowe Biuro Międzynarodowej Promocji Języka Chińskiego), który finansowo i organizacyjnie wiąże go z chińskim rządem (Brady, 2008). W konsekwencji Instytuty Konfucjusza są wykorzystywane jako narzędzia dyplomacji publicznej i kulturalnej (Chey, 2008; Gil, 2009; Paradise, 2009; d'Hooghe, 2007; Starr 2004; Haifang, 2008; Falk, 2007).

Rozwój sieci Instytutów Konfucjusza umożliwia rozwój języka, którego brak w globalnym obiegu, stanowi poważną przeszkodę do osiągnięcia kulturowej przewagi. Rząd chiński zdaje sobie sprawę z tej niekorzystnej sytuacji, dlatego wydawcy w Chinach mają za zadanie promować rodzimą kulturę i sprawić, aby zewnętrzny świat rozwinął w sobie pozytywny obraz Chin.

Szczególne znaczenie wśród zasobów chińskiego softpower stanowią idee i wartości. Pomimo oficjalnego komunistycznego wizerunku państwa reformy Deng Xiaopinga znosiły ideologie maoizmu jako obowiązkowe. W głoszonych wówczas wystąpieniach przywódców partii zaczęto podkreślać, że Cesarstwo chińskie było jedną z najstarszych cywilizacji na świecie, a podstawą jego istnienia były wartości oparte o nauki Konfucjusza, które określają chińskie wartości.

Wartości konfucjańskie są tym cenniejsze, że rozpowszechniały się szybko w krajach sąsiednich. Chińskie relacje z otaczającymi terenami i ludnością nie-chińską były przeważnie zabarwione koncepcją sinocentryczną oraz założeniem o wyższości Chin. Sinocentryzm istnieje nadal dzięki wielkości chińskiej cywilizacji. Według chińskiego porządku świata związek Chin z tymi narodami przypominał stosunki feudalne, jak między seniorem a juniorem (Gallin, 1966; Kuenstler, 2005). Wszystko to kształtowało formę polityki zagranicznej.

Od początku XXI wieku chińska polityka zagraniczna wzbogaciła się o nowy wymiar. Podczas gdy chińskie władze wciąż twierdziły, że nie zamierzają obalać istniejącego systemu międzynarodowego, to równocześnie stały się o wiele bardziej krytyczne wobec niektórych z aspektów tego systemu. W 2003 roku zaczęła obowiązywać nowa koncepcja w polityce zagranicznej – pokojowego wzrastania (*hepingjueqi*), która w swej nazwie miała łagodzić obawy przed wzrostem potęgi Chin (Pietrasiak, 2012).

Główne elementy koncepcji harmonijnego rozwoju bez wątpienia wpisują się w działania *soft power* i są wartością dodaną chińskiej dyplomacji (Rice, 2000; Kang, 2003). Przez oparcie się na ONZ starano się przy tym wykreować wizerunek Chin jako państwa odpowiedzialnego, zaangażowanego w rozwiązywanie problemów globalnych.

Realizując strategiczne interesy, Chiny wzmocniły przyjazne stosunki z wieloma rozwijającymi się krajami bez warunków wstępnych, które były zwykle wymagane przez zachodnie demokracje. Pekin tłumaczył, że realizuje w ten sposób zasadę nieingerencji, w odróżnieniu od państw Zachodnich, które w zamian za współpracę i pomoc oczekiwały przestrzegania praw człowieka (Canrong, 2012).

W kreowaniu polityki zagranicznej Chin i dyplomacji publicznej wiele uległo zmianie. Przykładem może być styl konferencji prasowych, które przestały być spotkaniami z dziennikarzami jedynie z odczytaniem komunikatu, ale upodobniły się do modelu zachodniego. Ponadto w większym stopniu zaczęto wykorzystywać Internet. Chiny, dbając o swój wizerunek, zarówno w skali regionu, jak i globalnie, przedstawiają swój kraj jako państwo ceniące pokój, ukierunkowane na potrzeby ludzi, otwarte na współpracę, tolerancyjne oraz odpowiedzialne (Liu, 2005; Guo, 2007). Poprawie wizerunku służy propaganda. W roku 1990 Chiny uruchomiły telewizję satelitarną, a obecnie bez opłat telewizję chińską – CCTV można oglądać w ponad 100 państwach świata (d’Hooghe, 2010).

Maksyma Deng Xiaopinga z wczesnych lat 90. XX wieku – „trzymać niski profil i nigdy nie przewodniczyć” – w polityce zagranicznej została w większości

porzucona. Było to konieczne, zważywszy na wzrost znaczenia Chin. Obecni liderzy odbywają niezliczoną liczbę wizyt na wszystkich kontynentach. Chińscy przywódcy zorientowali się, że ich reżim jest możliwy i akceptowalny, ale przy stałym rozwoju gospodarczym. Obecnie polityka zagraniczna Chin prowadzona jest w stylu eleganckim, ale apodyktycznym, a słabi przeciwnicy traktowani są z wyższością (Grzywacz, 2012). Stopniowo ujawnia się to coraz bardziej, przez co Chiny zyskały poprzez zrealizowaną politykę określenie „Dragon in Partnership Clothing” (Smok w owczej skórze).

Chiny z łatwością przejęły pojęcie miękkiej siły nie tylko ze względu na to, że jest to zgodne z wieloma aspektami chińskiej tradycji i rozumowania strategicznego, ale co ważniejsze, ponieważ oferują gotowe rozwiązania na to, jak załagodzić światowe niepokoje dotyczące wzrostu potęgi Chin.

Chińskie soft power ma jednak pewne wady. Wiele zasobów soft power związana jest ze strukturami władzy (Cheng, 2012). Słabym punktem w wykorzystaniu przez Chiny miękkiej siły jest nieobecność na scenie międzynarodowej chińskich organizacji pozarządowych, co pozbawia Chiny znaczącego instrumentu w zakresie działań miękkiej siły i wsparcia państwowej dyplomacji. Ten brak osłabia wiarygodność, co wpływa na niższy stopień oddziaływania (Ziętek, 2010). Chiny zdają sobie sprawę z tych słabości, dlatego chcą zmienić postrzeganie różnych instytucji jako agend, które jakoby powstały poza kontrolą rządu (Li, 2008). Dbałość o wizerunek szczególnie był widoczny również w okresie pandemii coronawirusa, kiedy Chiny obawiały się, że świat postrzeże kraj ten jako źródło rozwoju śmiertelnej choroby.

ŚRODOWISKO ODDZIAŁYWANIA A SIŁA PAŃSTWA

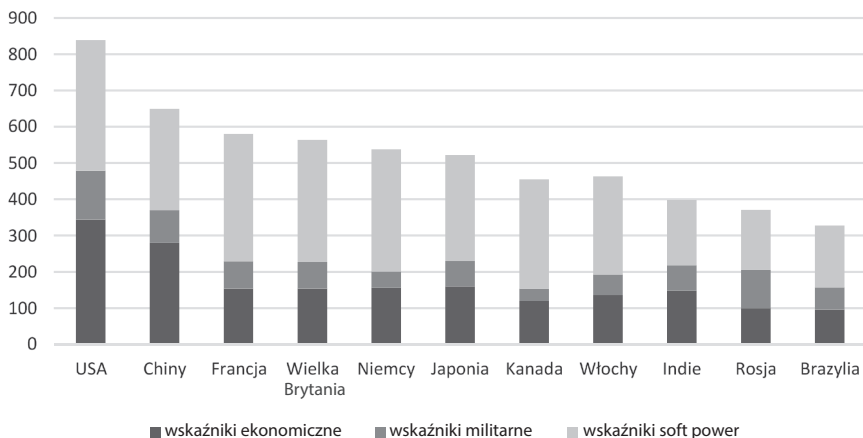
Potęga Chin może być użyta w określonym czasie i miejscu, w rezultacie można wyróżnić trzy sposoby działania, które są determinowane przez środowisko międzynarodowe: współpracy, walki i rywalizacji. W każdym z nich siła państwa jest tworzona w różnych proporcjach z posiadanych zasobów i każdy czynnik siły w inny sposób powoduje wzrost potęgi państwa.

W środowisku współpracy poszczególne państwa traktują się jako część systemu, którego pomyślność gwarantuje bezpieczeństwo i rozwój wszystkich jego podmiotów. Dlatego współpraca jest nieomal pożądana, aby zwiększyć siłę wspólnoty. Dla kształtowania relacji większą rolę ma soft power i potencjał ekonomiczny. Zmniejsza się zdecydowanie czynnik militarny oraz masa krytyczna.

Wykres 1. Udział zasobów potęgi w sile państwa według rodzajów środowiska międzynarodowego

Źródło: (Łoś, 2018).

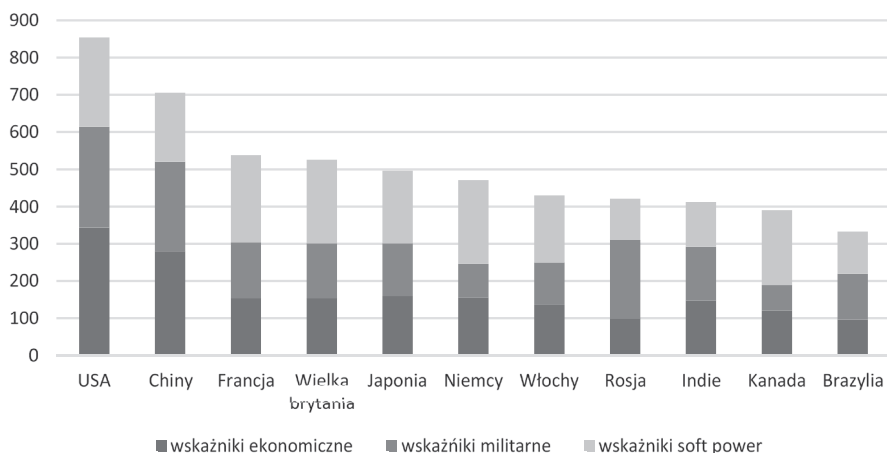
Wykres 2. Siła państw w środowisku współpracy

Źródło: (Łoś, 2022).

W każdym środowisku Chiny zajmują drugie miejsce. Decyduje przy tym głównie ich pozycja ekonomiczna i znaczne zasoby soft power.

Gdy środowisko międzynarodowe postrzegane jest jako rywalizacyjne, przeciwnik identyfikowany jest jako rywal, z którym się współzawodniczy. W fazie współzawodnictwa, celem państwa nie jest likwidacja przeciwnika, ale traktuje

się go jako konkurenta, nie wykluczając jednak możliwości współpracy. Oznacza to, że w tworzeniu siły ważne są bardziej zrównoważone komponenty potęgi, które są używane w zależności od okoliczności.

Wykres 3. Siła państw w środowisku rywalizacji

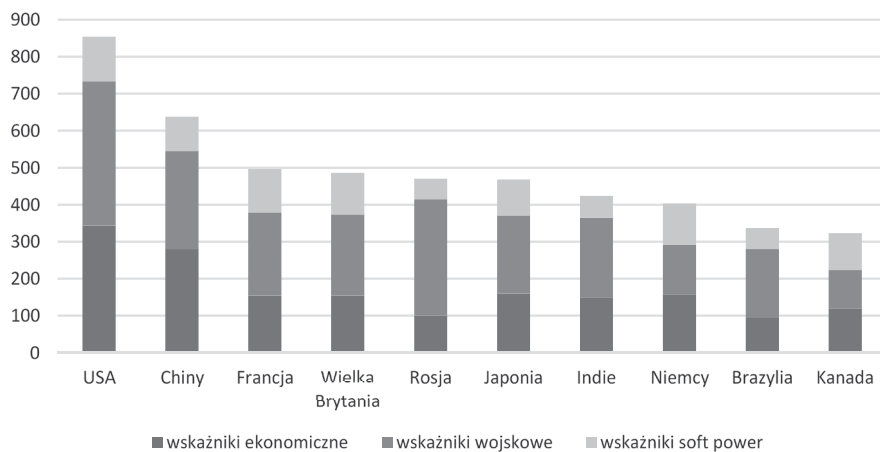
Źródło: (Łoś, 2022).

W tym środowisku Chiny, utrzymując pozycję, osiągają lepszy wynik dzięki czynnikom demograficznym.

Gdy otoczenie jest wrogie, to we wzajemnych kontaktach przeważa walka, która nie musi być konfliktem zbrojnym. Można założyć zatem, że korzyści jednych stają się stratą innych, a współpraca jest niemożliwą. Dla kształtowania wzajemnych relacji najważniejsze są czynniki związane z zasobami ekonomicznymi, surowcami energetycznymi, położeniem geograficznym, czynnikami militarnymi oraz liczbą ludności.

W przypadku środowiska konfliktowego Chiny nadal plasują się na drugim miejscu, ale osiągają najgorszy wynik, biorąc pod uwagę środowisko, w jakim funkcjonują.

Należy uznać, że Chiny są w stanie najlepiej wykorzystać swoją potęgę w środowisku niezwiązanym z konfliktem (współpraca i rywalizacja), aczkolwiek w sposób zrównoważony są i tu zdolne tworzyć siłę i optymalizować działania.

Wykres 4. Siła państw w środowisku konfliktowym

Źródło: (Łoś, 2022).

PODSUMOWANIE

Zestawienie środowiska międzynarodowego z posiadanymi zasobami pozwala określić, że Stany Zjednoczone mają praktycznie jedyne rywala we współczesnym świecie: Chiny. Dążenie do bycia potęgą jest oczywiste dla Pekinu i powszechne jest odczucie Chińczyków o powrocie ich państwa do rangi hegemonu. Oficjalnie rządzący w tym kraju podkreślają znaczenie poszanowania kulturowej, społecznej, politycznej i ideologicznej różnorodności na świecie. Rozgrywają to w opozycji wobec zachodu, który promuje swe uniwersalne rozwiązania i wartości. Chiny są w stanie stworzyć grupę sprzyjających sobie państw, tym bardziej, że za ich możliwościami działania przemawia sukces gospodarczy. Na korzyść Chin przemawia również skala terytorium i ludność. Ponadto Chiny dysponują znaczną i stale modernizowaną siłą zbrojną, w tym potencjałem nuklearnym. Jedyne, co uniemożliwia wykorzystanie pełnego potencjału, są zasoby soft power postrzegane jako propaganda. Braki systemowe w postaci autorytarnego rządu nie wykluczają stosowania soft power, ale mogą powodować, że ten rodzaj siły nie rozwinie się w sposób dostateczny. Przy założeniu, że zasoby siły nie można zastąpić, uniemożliwi to Chinom skuteczny rozwój siły na każdym z poziomów funkcjonowania w środowisku międzynarodowym.

BIBLIOGRAFIA:

- Barry, R. P. (2011). From Unipolarity to multipolarity: transition in sight, W: G.J. Ikenberry, M. Mastanduno, W.C. Wohlforth (red.). *International Relations Theory and the Consequences of Unipolarity* (s. 27–44). Cambridge: University Press.
- Brady, A. M., (2008). *Marketing Dictatorship. Propaganda and Thought Work in Contemporary China*. Lanham: Rowman and Littlefield.
- Chey, J. (2008). Chinese Soft power, Cultural Diplomacy and the Confucius Institutes. *The Sydney Papers*, 23–40.
- Brunet, A., Guichard, J.P. (2011). *Chiny światowym hegemonem. Imperializm Państwa Środka*. Warszawa: Studio Emka.
- Brautigam, D. (2009). *The Dragon's Gift: The Real Story of China in Africa*. New York: Oxford University Press.
- Companies Alibaba*, (2020). Pobrane z: <https://www.forbes.com/companies/alibaba>.
- Canrong, J. (2012). *Odpowiedzialność wielkiego mocarstwa. Chińska perspektywa*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- China Foreign Direct Investment* (2022). Pobrane z: <https://pl.tradingeconomics.com/china>.
- Cheng, G. (2012). *Soft power spearheads diplomacy*. Pobrane z: www.Europe.chinadaily.com.cn/china/2012-04/07/content_14996064.htm.
- Czulda, R. (2017). *90 lecie chińskich sił zbrojnych. Armia potężna jak nigdy*. Pobrane z: <https://www.defence24.pl/90-lecie-chińskich-sił-zbrojnych-armia-potezna-jak-nigdy-analiza>.
- Dębek, K. (2014). *Chińskie firmy technologiczne podbijają świat*. Pobrane z: <https://www.forbes.pl/wiadomosci/chinskie-firmy-technologiczne-podbijaja-swiat/g4txlbg>
- Dura, M., (2019). *Tasmowa produkcja chińskich okrętów*. Pobrane z: <https://www.defence24.pl/tasmowa-produkcja-chińskich-okretow>.
- Dura, M. (2021). *Chińska flota kontra US Navy. Taktyka Macarthur w wykonaniu Pekinu*. Pobrane z: <https://www.defence24.pl/chinska-flota-kontra-us-navy-taktyka-macarthur-w-wykonaniu-pekiniu-raport>.
- Falk, H. (2007). Wie Konfuzius Europa erobert, *Kulturaustausch. Zeitschrift fur Internationale Perspektiven*, 3, 32–50.
- Fontana, B. (1993). *Hegemony and Power: on the Relation Between Gramsci and Machiavelli*. London: University of Minnesota Press.
- Gallin, B., Hsing, H. (1966). *Taiwan: A Chinese Village in Change*. Berkeley: University of California Press.
- Gil, J. (2009). China's Confucius Institute Project: Language and Soft power In World Politics, *The Global Studies Journal*, 2 (1), 12–33.
- Grzywna, A. (2010). Dragon In partnership clothing. About European – Asian Cooperation – example of China and Spain, *Asia- Europe*, 126, 87–101.
- Góralczyk, B., (2020). *Chiny precyzyjnie zaplanowane*. Pobrane z: <https://www.obserwatorkinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/trendy-gospodarcze/chiny-plan-przemysl-innowacje>.

- Guo, S., Hua, S., (2007). *New imensions of Chinese Foreign Policy UK*. London: Rowman&Littlefield.
- Haifang, L. (2008). Die Chinesisch – afrikanischen Beziehungen aus dem Blickwinkel der Kultur – Die Dynamik der chinesischen Kulturdiplomatie In Afrika, *China Aktuell*, 3, 101–113.
- Hardt, M., Negri, A. (2005). *Imperium*. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.
- Hładij, A. (2017). *Międzykontynentalne pazury chińskiego smoka*. Pobrane z: <https://www.space24.pl/miedzykontynentalne-pazury-chinskiego-smoka-analiza>.
- d’Hooghe, I. (2005). Public Diplomacy In the People’s Republic of China. W: J. Melissen (red.). *The New Public Diplomacy: soft power in Interantional Relations* (s. 19–39). London: Palgrave Macmillan.
- d’Hooghe, I. (2007). *The Rise of China’s Public Diplomacy*. Haga: Netherlands Institute of International Relations Cilngendael.
- d’Hooghe, I. (2011). The concept of Public Diplomacy and Soft power in China. W: W. Jian (red.). *Soft power In China. Public Diplomacy through Communication* (s. 74–90). Nowy York: Palgrav Macmillan.
- Hungtington, S.P. (1999). The Lonely Superpower. *Foreign Affairs*, 2, 7–21.
- Jacques, M. (2009). *When China Rules the World: The Rise of the Middle Kingdom and the End of the Western World*. Londyn: Tylor&Francis.
- Kang, D. C. (2003). Getting Asia Wrong. The Need for New Analytical Framework. *International Security*, 27, 57 – 85.
- Kuenstler, M.J. (2005). Konfucjanizm jako podstawa moralności w Chinach. W: J. Danecki, A. Flis (red.). *Wartość wschodu i wartość Zachodu: spotkania cywilizacyjne* (s. 89–102). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Kagan, R. (2009). *Powrót historii i koniec marzeń*. Poznań: Wydawnictwo Rebis.
- Kuźniar, R. (2005). *Polityka i siła. Studia strategiczne. Zarys problematyki*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Kołodziejczyk, M. (2005). Chińskie wizje rzeczywistości międzynarodowej. W: R. Kuzniar (red.). *Porządek międzynarodowy u progu XXI wieku. Wizje – koncepcje – paradygmaty*, (72–92). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kowal, R. (2017). *Chińska armia pokazała wideo z pociskami DF 16*. Pobrane z: <https://tech.wp.pl/chinska-armia-pokazala-wideo-z-pociskami-df-16-6088523689538177a>.
- Leonard, M. (2008). *What does China Think*. London: European Coucil on foreign Relations.
- Łoś, R. (2018). Siła współczesnych państw. Ujęcie teoretyczne. *Przegląd Politologiczny*, 2, 31–44.
- Łoś, R. (2022). *Potęga państw w XXI wieku*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego (w druku).
- Magistad, M.K. (2012). *Confucius vs. Avatar: And the Winner is...*, ”Yale Global on line”. Pobrane z: www.yaleglobal.yale.edu/content/confucius-vsavatar.
- Made in China - oto 10 najmocniejszych na świecie marek Państwa Środka* (2017). Pobrane z: <https://businessinsider.com.pl/finanse/makroekonomia/najmocniejsze-chinskie-marki-produktow/4w24tff>.

- Michel, S., Beurer, M. (2009). *China's Safari: On the Trail of Beijing's Expansion in Africa*. Philadelphia: Bloomsbury Publishing.
- Military and Security Developments Involving the People's Republik of China 2020* (2020). Pobrane z: <https://media.defense.gov/2020/Sep/01/2002488689/-1/-1/1/2020-DOD-CHINA-MILITARY-POWER-REPORT-FINAL.PDF>.
- Monroe, A. V. (2010). China's Foreign Policy and Soft power in South America, Asia and Africa. W: A. V. Monroe (red.). *China's Foreign Policy and Soft power Influence*, (s. 120–142). New York: Congressional Reserch Service. Library of Congress.
- Nye, J. S. jr. (2007). *Soft Power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne.
- Nye, J S., jr (2011). *The Future of Power*. New York: Hachette Book Group.
- Oziewicz, E. (2015). Uwagi na temat chińskiego rynku zbytu towarów konsumpcyjnych ze szczególnym uwzględnieniem dóbr luksusowych. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia, XLIX*, 113–125.
- Paradise, J. F. (2009). China and Interantionale Harmony. The Role of Confucius Institutes iBlstering Beijing's Soft power. *Asian Survey*, 4, s. 34–57.
- Pietraś, M. (2006). Pozimnowojenny ład międzynarodowy. W: M. Pietraś (red.). *Międzynarodowe stosunki polityczne* (s. 7–28). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Marie Curie Skłodowskiej.
- Pietrasiak, M., Mierzejewski, D. (2012). Między wzrastaniem a harmonią – uwagi o chińskiej polityce zagranicznej. W: M. Pietrasiak, D. Mierzejewski (red.). *Chiny w stosunkach międzynarodowych* (s. 5–19). Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Picquart, P. (2006). *Imperium chińskie. Historia i terażniejszość chińskiej diaspory*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.
- 50 największych spółek wydobywczych i górniczych*, (2012). Pobrane z: https://inzynieria.com/geoinzynieria/analizy_i_komentarze/31184,50-najwiekszych-spolek-wydobywczych-i-gornicznych.
- Rawnsley, G. D. (2009). China Talks Back: Public Diplomacy and Soft power for the Chinese Centur. W: N. Snow, P. M. Taylor (red.). *Handbook of Public Diplomacy* (s. 45–71). New York. Routledge.
- Rice, C. (2000). Campaign 2000 – Preomoting the National Interсет, *Foreign Affairs*, 1, 34–48.
- Raine, S. (2009). *China's African Challenges*. Oxon: Reutlage.
- Shambaugh, D. (2007). China's propaganda System: Institutions, processes and Efficacy. *The China Journal*, 57, 7–22.
- Starr, D. (2004). Chinese Language Education In Europe: Confucius Institutes. *European Journal of Education*, 44(1), 65–82.
- Saunders, P. (2006). *China's Global Activism: strategy, Drivers and Tools*. Washington D.C.: Congressional Research Service.
- Sułek, M. (2003). Modelowanie i pomiar potęgi państw w stosunkach międzynarodowych. *Stosunki Międzynarodowe*, 3/4, 37–50.
- Tiktok bez tajemnic: co trzeba wiedzieć, jeśli jeszcze z niego nie korzystasz* (2020). Pobrane z: <https://www.komputerswiat.pl/artykuly/redakcyjne/tiktok-bez-tajemnic-co-trze>

- ba-wiedziec-jesli-jeszcze-z-niego-nie-korzystasz/w540bpc .Touraine, A. (2007). *A New paradigm at for understand today's world*. Cambridge: University Press.
- Weihong, Zhang, (2010). China's cultural future: from soft power to compresive national power. *International Journal of Cultural Policy*, 4, 390–412.
- Wroński, G. (2007). Mocarstwowość Chin – wyznaczniki pozycji międzynarodowej we współczesnym świecie. *Azja-Pacyfik*, s. 129–143.
- Wójcik, A. (2010). *Dylemat potęgi: praktyczna teoria stosunków międzynarodowych*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Ziętek, A.W. (2010). Soft power Chinskiej Republiki Ludowej. Softpower z chińską specyfiką. *Stosunki Międzynarodowe*, 5, 27–43.